

GEOFFREY ROBERTS

BIBLIOTECA LUI STALIN

Dictatorul și cărțile sale

Traducere din limba engleză de Anca Ana-Maria Moise

Prefață de Sorin Cristescu

CORINT
ISTORIE

—2023—

Capitolul 1

Tiran sângeros și șoarece de bibliotecă

Tiran sângeros, politician lipsit de sentimente, personalitate paranoică, birocrat fără inimă și fanatic din punct de vedere ideologic. Într-o anumită măsură, toate aceste stereotipuri i se potriveau lui Stalin, dar el a fost și un intelectual care s-a dedicat lecturii, scrierii și editării nesfârșite, activități solitare întreprinse de întâlniri la care a participat și de discursurile pe care le-a ținut. Lumea lui erau cuvintele, fie scrise sau vorbite.

Având în vedere amploarea faptelor sale de conducător sovietic, este firesc să ni-l imaginăm pe Stalin ca pe un monstru, să-l vedem cu ochii minții condamnându-și cu furie adversarii, trădând foști camarazi, analizând confesiunile forțate, ordonând execuții, ignorând pledoariile pentru nevinovăție și nepăsându-i de colosalele costuri umane ale distopiei sale comuniste. Totuși, repulsia morală nu se poate constitui într-un substitut pentru o explicație a faptelor lui Stalin și a motivelor care au stat la baza acestora.

Cartea de față îl descrie pe Stalin dintr-o altă perspectivă, un idealist dedicat și un activist intelectual care prețuia ideile la fel de mult ca puterea, care nu și-a încetat eforturile în ceea ce privește autoeducarea, drept o minte neliniștită, care a citit pentru revoluție până la sfârșitul vieții sale. Este scoasă la

lumină povestea creării, fragmentării și readucerii parțiale la viață a bibliotecii sale personale. Sunt explorate cărțile pe care Stalin le-a citit, se analizează modul în care le-a citit și ce anume l-au învățat.

Isaac Deutscher, unul dintre primii și cei mai mari biografi ai lui Stalin, credea că socialismul său era „rece, sobru și dur”¹. Un aspect cheie al acestui studiu al obiceiurilor de lectură ale lui Stalin este puterea emoțională care i-a impregnat ideile. În cărțile adnotate din biblioteca personală îi putem întrezări sentimentele, precum și ideile cărora le-a acordat atâta importanță. Nu psihoza, ci fanatismul care anima sistemul personal de credințe i-a permis să inițieze și să susțină metodele barbare pe care le-a folosit pentru a moderniza și a introduce în Rusia sovietică principiile comuniste. În timp ce Stalin își ura dușmanii, adică burghezia, culacii, capitaliștii, imperialiștii, reacționarii, contra-revoluționarii și trădătorii, le detesta mult mai mult ideile.

Conform definiției unui intelectual în viziunea lui Al Alvarez, Stalin era cineva pentru care ideile erau importante sub aspect emoțional². Această viziune a intelectualității lui Stalin este în concordanță cu ideea că, în timp ce el era un „revoluționar iluminist”, adică un „savant socialist” care credea că socialismul era un obiectiv rațional care trebuia asigurat prin rațiune, era și un romantic post-iluminist care vedea socialismul drept o creație umană ce nu putea fi realizată decât prin muncă, mobilizare și angajament personal³. Deoarece avea sentimente atât de intense în privința obiectivelor sale, nu este deloc surprinzător faptul că Stalin vedea „mobilizarea încărcată emoțional [...] un instrument vital pentru atingerea obiectivelor ultra-raționaliste”, el fiind „foarte conștient de rolul mobilizator al emoțiilor”⁴. Pentru Stalin, străduința de a construi socialismul a fost un proiect extrem de personal și

asumat complet voluntar, iar când rezultatele luptei erau dezamăgitoare, el considera că nu cauza socialismului era problema, ci oamenii. Cu siguranță că ar fi fost de acord cu comentariul lui Fidel Castro, care susținea că, deși socialismul avea multe defecte și neajunsuri, „aceste deficiențe nu sunt în interiorul sistemului, ci sunt în oameni”⁵.

Se spune uneori despre Stalin că era un psihopat căruia îi lipsea empatia față de victimele numeroaselor sale crime împotriva umanității. *Moartea unui om este o tragedie. Moartea a milioane este doar statistică* este o afirmație apocrifă deseori citată și care i se atribuie. Ea încapsulează ideea că sistemul său de gândire justifice faptele, cât și să se disocieze de guvernarea sa cruntă. În realitate, Stalin avea un grad ridicat de inteligență emoțională, dar ce îi lipsea lui cu adevărat era compasiunea și simpatia față de cei pe care-i considera dușmani ai revoluției. De fapt, Stalin avea chiar prea multă empatie, dar pe care o folosea în scopuri nefaste, imaginându-și că toți oamenii sunt a priori răi și născocind, astfel, o multitudine de acte fictive de trădare și de înșelăciune. Aceste plăsmuiri ale minții lui au fost un element crucial al Marii Terori care a învăluit societatea sovietică în anii '30, care au dus la arestarea, întemnițarea, deportarea sau împușcarea pentru crime politice a milioane de victime nevinovate. Au urmat multe campanii de teroare de mai mică amploare, care au culminat cu absurdul „Complot al medicilor” de la începutul anilor '50, când zeci de medici, mulți dintre ei evrei, au fost arestați pentru că ar fi complotat în vederea asasinării liderilor sovietici. Printre cei supuși ultimelor valuri de arestări nejustificate s-au numărat Aleksandr Poskrebîșev, cel care i-a fost lui Stalin secretar privat o perioadă îndelungată, dar și șeful gărzii sale personale, generalul Nikolai Vlasik, fost tutore al copiilor săi⁶.

Asemenea multor politicieni și multor personalități publice, Stalin a fost un personaj a cărui imagine s-a construit din exterior spre interior, o personalitate motivată de scopuri politice, cineva a cărui viață interioară a fost modelată de personajul pe care-l prezenta publicului și de către universul ideologic în care a decis să locuiască. Asemenea unui actor, Stalin și-a interiorizat multiplele sale roluri într-o reprezentație pe care a jucat-o toată viața.

Această interiorizare a sinelui său politic a început cu un interes față de naționalism și populism care a condus la o trairnică idealizare a acestora, element important al personalității sale. Apoi, ca agitator și propagandist bolșevic îndârjit, s-a reinventat drept un realist inteligent, dedicat iluminării și organizării maselor⁷. Experiența luptelor revoluționare din 1905 și 1917 l-a obișnuit cu violența politică, dar cele mai dure măsuri de represiune bolșevică le-a aplicat în timpul Războiului Civil, care l-a obișnuit cu pierderile pe scară largă de vieți omenești și care i-a marcat tranziția de la un revoluționar romantic la practicant nemilos de *realpolitik*^{*}. Numit Secretar General al Partidului Comunist în aprilie 1922, Stalin și-a conferit, apoi, poziția de administrator desăvârșit al unui aparat de stat sovietic, contribuind atât la crearea sa, cât și la îndeplinirea datoriiilor din cadrul acestuia. Regimul sovietic era unul extrem de birocratic, iar ceea ce Stalin citea cel mai mult erau nenumăratele documente care-i treceau prin birou. Totuși, el reușea întotdeauna să-și găsească timp pentru colecția sa de cărți, broșuri și periodice. Pe documente, obișnuia să noteze decizii și directive. Interesele și sentimentele sale cele mai profunde erau rezervate pentru *pometki*, adică totalitatea însemnărilor

* *Realpolitik* este un sistem de principii politice bazat pe rațiuni practice, nu pe considerații ideologice sau morale (n. tr.).

pe care le făcea în paginile cărților din biblioteca sa. Stalin nu ezita să critice autorii, însă respecta cărțile acestora, fapt reflectat în grija cu care le adnota scrierile, chiar și pe cele ale inamicilor politici. Rare erau ocaziile în care Stalin citea ca să confirme lucruri pe care le știa sau le credea deja, el preferând să citească pentru a învăța lucruri noi. Afacerile de stat îi scurtau și îi perturbau obiceiul de a citi, însă nu i l-au restrâns complet. Chiar și în mijlocul celor mai profunde crize naționale și internaționale, Stalin obișnuia să citească, să adnoteze și să corecteze diverse cărți.

Citind pentru revoluție

Stalin a învățat să citească și să adnoteze la școală și la seminar, însă și-a găsit adevărata chemare în librăriile radicale din capitala georgiană, Tbilisi. Cărțile l-au convertit la socialism și l-au condus spre curentul subteran revoluționar al Rusiei țariste. Stalin credea în puterea de transformare a ideilor pentru simplul motiv că, din moment ce lectura a putut să-i schimbe radical viața, atunci tot ea ar putea face același lucru și cu viețile celorlalți.

Stalin a fost un cititor avid încă din copilărie. Ca tânăr activist politic și intelectual aspirant, lectura sa s-a concentrat în mod firesc pe publicații cu orientare politică de stânga, în special pe scrierile lui Karl Marx și Friedrich Engels, dar și pe cele aparținându-i lui Vladimir Ilici Lenin, liderul facțiunii bolșevice din care făcea parte și Stalin, din cadrul Partidului Social-Democrat al Muncii. Totuși, Stalin devora și operele clasice ale literaturii occidentale și rusești, cum ar fi Dostoievski, Gogol, Cehov, Shakespeare, Cervantes, Schiller, Heine, Hugo, Thackeray și Balzac⁸.

În urma morții lui Lenin din 1924, o mare parte din lectura lui Stalin s-a concentrat pe scrierile rivalilor săi aflați în lupta pentru succesiunea fondatorului statului sovietic, oameni precum Leon Troțki, Grigori Zinoviev, Lev Kamenev și Nikolai Buharin. În anii '30, atenția lui Stalin s-a îndreptat către literatura sovietică, mai exact către scrierile post-revoluționare ale lui Maxim Gorki, Aleksandr Fadeiev, Aleksei Tolstoi, Ilia Ehrenburg, Isaac Babel și Mihail Șolohov. O altă preocupare de-a lui Stalin a fost istoria mișcărilor revoluționare la nivel internațional. În 1919, bolșevicii au înființat Internaționala Comunistă cu scopul de a stimula revoluția globală. Lui Stalin îi plăcea să ofere sfaturi strategice și tactice comuniștilor străini aflați în vizită, și se mândrea cu cunoștințele sale despre alte țări, cele mai multe căpătate din cărți.

Strategia militară a reprezentat un interes de durată pentru Stalin. În timpul Războiului Civil, Stalin a fost comisar bolșevic pe front, ceea ce înseamnă că a controlat luarea deciziilor militare și politice în sferile sale de operații. Ulterior, a adunat și a citit lucrările celor mai de seamă teoreticieni germani, francezi, ruși și sovietici. Deloc surprinzător, acest interes a fost primordial atunci când a devenit comandantul suprem al Uniunii Sovietice în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. A acordat o atenție deosebită experiențelor predecesorilor săi țariști în funcția de *generalissim*, Aleksandr Suvorov și Mihail Kutuzov [numai Suvorov a fost *generalissim*, iar Kutuzov *feldmareșal* - n. red.], ale căror portrete erau atârinate în biroul său în timpul războiului. Mai mult, și alte aspecte ale istoriei ruse au continuat să-l fascineze pe Stalin, precum comparația dintre guvernarea sa și cele ale lui Ivan cel Groaznic și Petru cel Mare. A fost atras și de istoria lumii antice, în special de ascensiunea și decăderea Imperiului Roman.

Stalin și-a dedicat o mare parte a timpului lecturii despre știință, lingvistică, filosofie și economie politică. După cel de-Al Doilea Război Mondial, a făcut o serie de intervenții notabile în dezbateri cu privire la genetică, economie socialistă și teorie lingvistică. Cea mai notorie dintre aceste intervenții a fost sprijinul său față de Trofim Lîsenko, un botanist sovietic care a susținut că moștenirea genetică poate fi influențată de un mediu controlat. În privat, însă, Stalin ridiculiza credința lui Lîsenko cum că fiecare știință are o „figură reprezentativă”, scriind pe studiul științific al botanistului: „Ha, ha, ha [...] Și Matematica? Și Darwinismul?”⁹

Darul cărților

Când cei doi fii ai lui Stalin – Vasili și Artem Sergheev, fiul adoptiv – au permis ca paginile unui manual de istorie vechi și prost legat, pe care îl studiau în aer liber, să se destrame din cauza vântului, el și-a dojenit băieții, spunându-le că acea carte cuprindea mii de ani de istorie, cunoștințe pentru a căror colectare și păstrare oamenii plățiseră cu vărsare de sânge, iar la acel material oameni de știință și istorici lucraseră timp de zeci de ani. După ce i-a făcut pe Vasili și pe Artem să lipească la loc paginile cărții, Stalin le-a spus: „Ați făcut o treabă bună. Acum știți cum să tratați cărțile”¹⁰.

La aniversarea vârstei de șapte ani, Stalin i-a dăruit lui Artem un exemplar al cărții *Robinson Crusoe* de Daniel Defoe, iar când a împlinit vârsta de opt ani, a primit în dar *Cartea junglei*¹¹ de Rudyard Kipling. În cartea lui Defoe, Stalin i-a scris: *Pentru micul meu prieten Tomik, cu speranța că, atunci când va fi mare, va deveni un bolșevic perspicace, statornic și neînfricat*¹².

În ceea ce-l privește pe Vasili, Stalin intenționa ca el să urmeze o carieră militară în cadrul forțele aeriene, iar cu ocazia împlinirii a 13 ani, în martie 1934, Stalin i-a oferit o traducere în limba rusă a cărții *Războiul aerian 1936*, o ficțiune despre un viitor conflict între Marea Britanie și Franța scrisă de „Maiorul Helders”, pseudonimul aviatorului german Robert Knauss¹³.

Din păcate, tânărul Vasili nu era cel mai sânguincios dintre elevi, el preferând sportul în locul învățatului. În iunie 1938, Stalin i-a scris o scrisoare usturătoare unuia dintre profesorii lui, în care spunea că „Vasili este un tânăr răsfățat, cu abilități mediocre”, care „nu era întotdeauna sincer” și care adora să-i „șantajeze” pe cei pe care îi descoperea a fi „lideri” slabi, în ciuda faptului că și el avea o voință slabă. Mai mult, lui Vasili îi plăcea și să le amintească oamenilor cine era tatăl său, de aceea Stalin l-a sfătuit pe profesor să îl disciplineze cu duritate pe fiul său de fiecare dată când va fi nevoie, și să nu mai înghită atâtea prostii din partea lui¹⁴.

Stalin i-a mai dăruit lui Vasili o carte a cărei creație a supravegheat-o, a realizat-o și a editat-o el însuși, și anume *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (1938)*, carte citită și studiată de zeci de milioane de cetățeni sovietici¹⁵. Vasili a citit cu atenție această carte, subliniind paragrafe de pe fiecare pagină cu creioane de diferite culori¹⁶. Eforturile lui au dat roade atunci când a promovat cu brio un examen de stat despre acea carte în 1939¹⁷.

Svetlana, fiica lui Stalin, era mai studioasă. În 1937, Stalin i-a dat fetiței de șapte ani un manual de istorie a URSS și, în 1938, propriul ei exemplar din *Cursul scurt*. „Tata mi-a ordonat să o citesc”, și-a amintit Svetlana, „pentru că voia să fac un studiu despre istoria partidului, adică versiunea lui despre acea

istorie”. Spre deosebire de fratele ei, ea nu a apucat niciodată să o citească. „Mă plictisea”, a dezvăluit Svetlana, iar când Stalin a aflat, „s-a înfuriat foarte tare”¹⁸. Totuși, colecția ei personală a inclus cărți precum *Materialism și empirio-critică* de Lenin și *Probleme ale leninismului*¹⁹ de Stalin.

Cultura bolșevică a cărții

Darurile lui Stalin pentru copiii săi și strictețea sa față de Vasili și Artem cu privire la îngrijirea cărților erau reprezentative pentru cultura politică bazată pe cuvântul tipărit a bolșevicilor și marea prețuire pe care o acordau textelor scrise. Fiind un dictator mare iubitor de cărți, Stalin ar fi simpatizat cu răspunsul lui Victor Hugo pentru comunarzii* care au incendiat biblioteca de la Luvru în 1871:

Ați uitat că cea care vă salvează
Este cartea? Cartea e pe culmi înalte.
Licărește, și deoarece strălucește și iluminează,
Ea spulberă eșafodul, războiul și foamea.
Grăiește răspicat: fără sclavi și fără proscriși!²⁰

Ca să folosim cuvintele Katerinei Clark, Stalin și sovieticii au avut o „reverență extraordinară pentru carte, care a avut rol de obiect de cult într-o credință eminentemente seculară”²¹. Sub tutela lui Stalin, Moscova aspira să devină o „Roma” socialistă, un centru radical al culturii mondiale, bazat – în primul rând, dar nu exclusiv – pe cuvântul tipărit.

După ce bolșevicii au preluat puterea în Rusia în 1917, una dintre primele lor decizii a fost naționalizarea industriei editoriale. Pentru bolșevici, cuvintele erau exprimările unor idei

* Partizan, adept, membru al Comunei din Paris din 1871 (n. tr.).

care, în combinație cu măsuri radicale, puteau deveni o forță materială capabilă să transforme nu numai societatea, ci însăși natura umană. Sub guvernarea lui Stalin, scriitorii sovietici au fost desemnați să ajute la formarea gândurilor și sentimentelor noului tip de bărbați și de femei care compuneau poporul sovietic angrenat în construcția socialismului și a comunismului. „Pentru a construi socialismul, avem nevoie de ingineri civili, de electricieni și de mecanici”, se spune că a declarat Stalin, în august 1934, pe timpul unei adunări a scriitorilor sovietici la un congres național. „Avem nevoie de ei pentru a construi case, automobile și tractoare, dar, nu în ultimul rând, avem nevoie de ingineri ai sufletului uman, de ingineri ai scrisului care să clădească spiritul uman”²².

Potrivit lui Lenin, comunismul era „putere sovietică îmbinată cu electrificarea întregii țări”, adică democrația populară și industrializarea avansată, dar mai exista și un al treilea element, de o importanță crucială, și anume alfabetizarea în masă și iluminarea culturală. După cum spunea Lenin, „o persoană analfabetă nu se poate implica în politică și trebuie, mai întâi, să învețe alfabetul. În lipsa acestui lucru, politica nu poate exista”²³.

Scrisul și cititul erau văzute de regimul sovietic drept un mijloc de emancipare individuală și colectivă, de eliminare a ideologiei burgheze și a înapoierii culturale, precum și o cale spre atingerea unei conștiințe comuniste superioare. Liderii și activiștii bolșevici nu erau scutiți de această revoluție a minții, căci crearea unei noi conștiințe în acord cu cultura colectivistă a sistemului socialist sovietic era și misiunea lor. Aflați la putere, bolșevicii au rămas angajați într-o revoluție permanentă a lecturii, a învățării și a autoperfecționării. Ei susțineau că sub regimul socialist, oamenii trebuie să citească mult, iar pe

măsură ce societatea va progresa spre comunism²⁴, ei ar trebui să citească și mai mult.

Bibliotecile publice aveau să fie esențiale pentru realizarea viziunii lui Lenin. El a avut în vedere o vastă rețea de zeci de mii de biblioteci, săli de lectură și unități mobile situate la o distanță de mai puțin de 10 minute de mers pe jos de gospodăria fiecărei persoane, menite să faciliteze accesul la cărți și la literatura revoluționară. Au fost emise decrete în vederea înființării unui serviciu de bibliotecă publică pe sistem occidental, care presupunea acces rapid și gratuit la cărți, împrumuturi inter-bibliotecare, un program extins de lucru și o modalitate simplă de împrumut al cărților. Bibliotecile private au fost naționalizate, iar colecții importante de carte deținute de persoane fizice au fost expropriate. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, naziștii au jefuit și distrus 4 000 de biblioteci sovietice, dar la sfârșitul războiului rămăseseră în URSS 80 000 dintre acestea, cu 1 500 numai în Moscova. Pentru a satisface cererea de carte, bibliotecile publice sovietice au solicitat tipărirea a cel puțin 100 000 de exemplare din fiecare carte cu impact național²⁵.

Din prada de război adusă din Germania de Armata Roșie la sfârșitul războiului se aflau 13 vagoane de tren pline cu cărți pentru Universitatea din Moscova și 760 000 de cărți pentru principalul depozit al statului, Biblioteca Lenin. Până în 1948, peste 2,5 milioane de „cărți trofeu” au fost revendicate sau expuse de către 279 de instituții culturale distincte din Moscova²⁶.

Lenin prefera ca oamenii să citească și să aibă acces la cărți în mediul social controlat al unei biblioteci publice, decât să strângă o colecție personală. Totuși, această preferință nu a fost aplicată și în cazul membrilor partidului bolșevic, care au fost încurajați să strângă, să citească și să păstreze scrierile autorizate ale lui Lenin și ale altor lideri sovietici.

Bolșevicii erau perfect conștienți de puterea cuvântului scris – cărțile puteau fi folosite atât pentru subminarea sistemului sovietic, cât și pentru consolidarea sa. Cenzura a fost abolită odată cu ascensiunea lor la putere, însă a fost reintrodusă în 1922²⁷. Pe măsură ce regimul a devenit din ce în ce mai autoritar, a fost creat un sistem elaborat de cenzură care să controleze producția de ziare, reviste și cărți, precum și activitatea editurilor și a tipografiilor. Comuniștii nu puteau controla cu ușurință ce gândeau, spuneau sau scriau cetățenii sovietici, însă puteau controla într-un mod eficient ceea ce ei citeau. La apogeul său, *Glavlit*^{*}, instituția sovietică de cenzură, avea multe mii de angajați în birouri din întreaga țară. Nu este o coincidență faptul că sistemul comunist s-a prăbușit la sfârșitul anilor '80, atunci când Mihail Gorbaciov a introdus politicile de *glasnost*^{**} și a eliberat discursul politic sovietic de cenzură. Revoluția intelectuală a lui Gorbaciov, puterea cuvintelor pe care a dezlănțuit-o, l-ar fi îngrozit pe Stalin, dar nu l-ar fi surprins.

Bibliotecile publice au fost și ele supuse cenzurii. Încă din primele sale zile, regimul bolșevic a trimis circulare (cunoscute sub denumirea neoficială de *Talmud*) bibliotecarilor, instruindu-i ce cărți să scoată de pe rafturi. În primii ani, responsabilă pentru epurarea bibliotecilor a fost Nadejda Krupskaja^{***}, soția lui Lenin. O directivă a partidului a instruit bibliotecile să retragă nu numai cărțile contrarevoluționare, ci și materialele

* Principalul organ de cenzură din Uniunea Sovietică, creat în 1922 (n. tr.).

** Proces de transparență în viața politică sovietică, în viziunea lui M. S. Gorbaciov (n. tr.).

*** Nadejda Krupskaja (1869–1939) a fost o revoluționară marxistă, căsătorită cu Vladimir Ilici Lenin. A jucat un rol esențial în întemeierea sistemului educațional sovietic și a contribuit la dezvoltarea biblioteconomiei din URSS (n. tr.).

pro-sovietice care menționau poziții politice învechite, din perioada revoluționară și cea a războiului civil. „În 1923, Rusia sovietică deja își renega trecutul ei utopic”, constata Peter Kenez²⁸. În 1925, biroul de cenzură al regiunii Leningrad a interzis 448 de cărți din motive politice și ideologice. Dintre aceste cărți, 225 fuseseră publicate de edituri private încă existente pe atunci²⁹.

Krupskaia a autorizat titluri de cărți, dar a interzis altele, trimițând bibliotecilor liste cu recomandări care să fie înaintate cititorilor, mai ales în ceea ce privește literatura pentru copii. Bolșevicii erau deosebit de dornici să convingă masele să citească clasicii ficțiunii. În 1918, ei au înființat o „Bibliotecă a Poporului” care cuprindea ediții de cărți cu tiraje enorme care să fie distribuite gratuit. În același an, au adoptat propunerea scriitorului Maxim Gorki de a traduce clasicii literaturii mondiale în limba rusă. Gorki a avut în vedere mii de astfel de traduceri, o ambiție împiedicată în mod prozaic de criza de hârtie din timpul Războiului Civil³⁰.

În anii '30, s-au înregistrat epurări succesive ale stocurilor de carte din biblioteci. În 1938–1939, „16 453 de titluri și 24 138 799 de exemplare tipărite au fost scoase din biblioteci și din rețeaua comerțului cu carte³¹”. Uneori, cenzura locală era atât de extremă, încât era nevoie să fie temperată. În 1933, conducerea partidului a condamnat practica larg răspândită din biblioteci de a interzice accesul publicului larg la anumite scrieri, lucru care a dus la retragerea din circulație a unui număr semnificativ de cărți. Astfel, s-a decretat că retragerea cărților din biblioteci va fi posibilă numai conform instrucțiunilor speciale din partea Comitetului Central. În 1935, Comitetul Central a adoptat o hotărâre care a restrâns „epurările masive din biblioteci și eliminarea nechibzuită a cărților”, practici care

„deposedau bibliotecile de resursele lor livrești”. De asemenea, a stipulat ca două exemplare ale fiecărei cărți retrase din circuitul public să fie păstrate în „colecțiile speciale” din anumite biblioteci centrale, instituții academice și instituții superioare de partid³².

Biblioteca lui Stalin

Fiind un revoluționar clandestin, cu un stil de viață peripatetic, Stalin nu a început colecționarea de cărți și constituirea unei biblioteci personale permanente decât după Revoluția din 1917. Totuși, colecția lui s-a extins cu rapiditate, ajungând la mai multe mii de volume.

Stalin avea o ștampilă *ex libris* care indica proprietatea sa asupra cărților, însă biblioteca era mai degrabă un concept decât o realitate fizică. Biblioteca nu a fost niciodată o clădire anume și nici nu a avut un singur sediu, lucru care ar fi putut fi realizat cu ușurință. Stalin iubea cărțile pentru ideile și informațiile lor. Nu le-a strâns pentru profit, pentru aspect sau ca pe un monument al imaginii sale de cult drept om al Renașterii din vremurile contemporane. Biblioteca sa era o arhivă vie, ale cărei fonduri erau împrăștiate prin diverse spații de reședință și de lucru, mai ales în Moscova, dar și în casele sale de la malul Mării Negre.

Stalin nu era singurul cu acest ideal. Toți liderii sovietici importanți, precum Lenin, Troțki, Kamenev, Zinoviev și Buharin, au strâns cărți. Biblioteca mareșalului Gheorghii Jukov cuprindea aproximativ 20 000 de cărți, în timp ce vasta colecție a lui Kliment Voroșilov, comisar al poporului pentru apărare, s-a pierdut atunci când *dacea* sa a ars după Al Doilea Război Mondial³³.

Nu existau prea multe amenințări pentru colecția lui Stalin, având în vedere gradul înalt de securitate și de supraveghere

din jurul lui și al cărților sale. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, pe măsură ce armatele lui Hitler se apropiau de Moscova, cărțile din biblioteca sa au fost împachetate și expediate la Kuibîșev (Samara), în sud-estul Rusiei, unde multe departamente guvernamentale au fost evacuate în anticiparea cuceririi Capitalei de către Wehrmacht. Svetlana a fost și ea trimisă la Kuibîșev, dar s-a întors la Moscova în vara anului 1942. Își amintea că apartamentul lui Stalin era „gol și deprimant. Biblioteca tatălui meu era în Kuibîșev, iar rafturile de cărți din sufragerie erau goale”³⁴.

În anii '90, autoarea Rachel Polonsky a descoperit rămășițele bibliotecii principalului adjunct al lui Stalin, vechiul său prim-ministru și comisar pentru externe, Veaceslav Molotov. Cărțile se aflau în vechiul apartament al lui Molotov, situat chiar peste drum de Kremlin. Ca într-o adevărată poveste emblematică a Moscovei post-comuniste, apartamentul de lux fusese închiriat de nepotul lui Molotov unui investitor bancar american care era vecin cu Polonsky³⁵. Din colecția lui Molotov mai rămăseseră doar câteva sute de cărți, însă catalogul bibliotecii i-a indicat acesteia faptul că, la un moment dat, existaseră nu mai puțin de 10 000.

Polonsky a fost surprinsă de eclectismul și gama culturală ale cărților lui Molotov. Printre acestea se numărau, desigur, diverse texte marxiste, alături de memorii din războiul sovietic, cărți despre economie și agricultură (o preocupare de-ale lui Molotov de când era premier sovietic), *Marea Enciclopedie Sovietică* și *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, precum și o traducere în limba rusă a lucrării lui Winston Churchill, *Istoria celui de-Al Doilea Război Mondial*. Cărți despre istoria rusă și corespondența țarului Nicolae al II-lea împărțeau aceleași rafturi, alături de o biografie a lui

Edgar Alan Poe și *Decline of the West*, de Oswald Spengler. Pe lângă clasicii literaturii ruse se numărau lucrări de Joseph Conrad, George Bernard Shaw, H. G. Wells și Anatole France, precum și *Morte D'Arthur* de Thomas Mallory și o ediție ilustrată a cărții *Divina Comedie* a lui Dante Aligheri³⁶.

Biblioteca lui Stalin era la fel de diversificată și de două ori mai mare decât cea a lui Molotov. Deși Molotov a trăit mult mai mult decât Stalin, încetând din viață în 1986, la vârsta de 96 de ani, a reușit să își păstreze funcția pentru o perioadă de doar aproximativ patru ani după moartea vechiului său șef. În 1957, a pierdut o luptă acerbă pentru putere cu Nikita Hrușciov, succesorul lui Stalin ca lider de partid. Expulzat din conducerea partidului, Molotov a fost retrogradat la funcția de ambasador în Republica Populară Mongolă³⁷.

Un aspect al disputei dintre Molotov și Hrușciov a fost moștenirea istorică a lui Stalin. Deși Molotov a fost conștient de numeroasele greșeli ale lui Stalin, i-a recunoscut acestuia rolul vital în construirea socialismului în URSS. Hrușciov, pe de altă parte, a vrut să-l denunțe pe Stalin odată cu cultul său al personalității, lucru pe care l-a și făcut în cadrul unei ședințe închise a celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în februarie 1956.

Așa-zisul discurs secret al lui Hrușciov a pecetluit soarta bibliotecii personale a dictatorului. Planul de a transforma *dacea* din Moscova a lui Stalin într-un muzeu dedicat vieții sale a fost abandonat, iar cărțile au fost, în mare parte, dispersate în alte biblioteci. Cu toate acestea, arhiviștii și bibliotecarii sovietici au recuperat și au păstrat părți importante ale bibliotecii, printre care aproape 400 de scrieri pe care Stalin le-a citit, însemnat și adnotat. S-au păstrat, de asemenea, alte câteva mii de cărți aparținând bibliotecii sale. Redescoperite în vremurile

post-sovietice, aceste rămășițe au ajuns să fie considerate drept un repertoriu al celor mai profunde și mai intime gânduri ale lui Stalin.

Experiența lui Jonathan Brent de a vedea îndeaproape cărțile rămase din biblioteca lui Stalin, eveniment produs la începutul anilor 2000, a fost una extrem de profundă. Redactor-șef al editurii Yale University Press, Brent se afla la Moscova pentru a negocia înființarea *Stalin's Digital Archive/Arhivei Digitale Stalin* (SDA) de la Yale, care urma să conțină imagini ale tuturor documentelor din fișierele personale ale dictatorului, sau *licinii fond*, așa cum se numesc în limba rusă. Cărțile adnotate urmau să fie un segment al seriei, lui Brent fiindu-i arătate câteva astfel de exemplare:

Nimeni nu era pregătit pentru ceea ce am găsit. [...] A vedea lucrările din biblioteca lui înseamnă, într-un fel, să fii pus față în față cu Stalin! Să vezi cuvintele pe care le-au văzut și ochii lui, să atingi paginile pe care și el le-a atins și le-a simțit mirosul. Însemnele pe care le-a făcut pe hârtie sunt și însemnele pe care le-a făcut asupra națiunii ruse. [...] Nu există vreo lucrare dintre cele pe care le-am inspectat care să nu fi fost citită *de el*. Nu există absolut nicio lucrare care să nu fi fost copios adnotată, subliniată, argumentată, apreciată, disprețuită, studiată. [...] Îl putem vedea gândind, reacționând și imaginându-și lucruri *în intimitate* (sublinierile aparțin autorului)³⁸.

Până când am început și eu să examinez cărțile bibliotecii lui Stalin începând cu anul 2010 (întreaga colecție, nu doar o mostră), călătorisem la Moscova anual, începând din 1996, pentru a face cercetări în arhivele rusești. Văzusem deja sute de documente scrise, editate sau însemnate de către Stalin. Noutatea încercării de a descifra notițele dictatorului – adesea imposibil de descifrat – dispăruse de mult timp. Mă interesau

aspectele practice și particularitățile, nu generalitățile, astfel că am încercat să răspund la întrebarea: ce a însemnat, de fapt, *pometki*-ul lui Stalin și ce ne-ar putea spune despre modul și substanța gândirii sale private?

Totuși, Brent a avut dreptate. În afară de fotografiile private și câteva scrisori către membrii familiei, scrise în grabă și adesea superficiale, cărțile din biblioteca lui Stalin sunt printre cele mai bune mijloace disponibile prin care putem accesa viața interioară a dictatorului³⁹.

În *licinii fond*-ul lui Stalin există multe mii de fișiere care cuprind zeci de mii de documente: memorii, rapoarte, ciorne, înregistrări ale conversațiilor și notițe scrise de mână. Deși neprețuite pentru istorici, aceste dosare constituie, mai degrabă, documentele oficiale ale lui Stalin, decât cele private. Doar în biblioteca sa personală, observând felul în care a citit, însemnat și a scris în cărțile sale, ne putem apropia cu adevărat de spontanul Stalin, intelectualul cufundat în propriile lui gânduri.

Paranoia este politică

După descoperirea în arhive a urmelor bibliotecii sale personale, mulți oameni au căutat în fondurile acesteia, sperând să întrezărească adevărata natură a lui Stalin, acel element al caracterului său care i-a făcut conducerea atât de monstruoasă. Deși cărțile lui Stalin dezvăluie gândurile și sentimentele sale private, cheia înțelegerii capacității lui de a susține crimele în masă este în văzul lumii: politica și ideologia războiului de clasă nemilos dus pentru apărarea revoluției și încercarea de a atinge o utopie comunistă.

Paranoia adesea remarcată la Stalin nu era una personală, ci politică. Aceasta reflecta faptul că sprijinul popular pentru

bolșevici după anul 1917 era deseori slab, în timp ce la nivel internațional, statul sovietic a rămas izolat și vulnerabil la noi atacuri din partea mării coaliții a puterilor capitaliste, care încercase deja răsturnarea sa în timpul Războiului Civil. După cum spunea Stephen Kotkin: „Problemele revoluției au scos la iveală paranoia din Stalin, iar Stalin a scos la iveală paranoia inerentă revoluției”⁴⁰.

În afară de scrierile sale despre naționalism, principala contribuție a lui Stalin la evoluția teoriei politice marxiste a fost propagarea concepției potrivit căreia în socialism, lupta de clasă se intensifică, idee derivată din scrierile lui Lenin din timpul Războiului Civil. Cu cât Uniunea Sovietică devenea mai puternică, spunea Stalin, cu atât capitaliștii erau mai disperați să zdrobească sistemul socialist printr-o combinație de forță externă și subversiune internă. Când acest concept a părăsit lexiconul politic sovietic după moartea lui Stalin, URSS a trecut rapid la un autoritarism mai blând și mult mai puțin violent.

Stalin era prea inteligent și prea conștient de sine pentru a crede panegiricele propriului cult al personalității. După cum spun faimoasele cuvinte adresate lui Vasili atunci când l-a cerțat pentru că a abuzat de numele lui de familie: „Tu nu ești Stalin și eu nu sunt Stalin! Stalin este puterea statului sovietic! Stalin este ceea ce este în ziare și în portrete, nu ești tu și nici măcar eu!”⁴¹ Totuși, nu există nicio îndoială că el se vedea drept un mare intelectual și moștenitorul de drept al lui Lenin ca șef de stat, lider al partidului și gardian al doctrinei marxiste, un „Lenin al zilelor noastre”, așa cum spunea sloganul principal al cultului său. Nu era altcineva care să citească mai asiduu și mai admirativ cărțile lui Lenin. „Lenin este învățătorul nostru!”, i-a spus el cu mândrie politicianului republican Harold Strassen în 1947⁴².

Biblioteca personală a lui Stalin oferă multe perspective fascinante asupra gândurilor sale intime, dar mai mult decât orice altceva, aceasta dezvăluie un om a cărui viață mentală interioară a fost modelată de imaginea sa publică și de universul ideologic în care a trăit. Studiind biblioteca lui Stalin este ca și cum am privi din interior, printr-o fereastră, lumea exterioară. Analizând modul în care Stalin își citea cărțile, putem întrezări lumea prin ochii săi. Poate nu vom reuși să privim în interiorul sufletului său, dar vom putea să vedem lumea din perspectiva lui.

Stalin era un fanatic care nu avea vreo îndoială secretă. „Cel mai important lucru este cunoașterea marxismului”, a mângălit el pe marginea unui jurnal obscur de teorie militară din anii '40⁴³. Se pare că vorbea serios, deoarece în miile și miile de pagini adnotate din biblioteca lui nu există niciun indiciu cum că ar fi avut vreo îndoială cu privire la cauza comunistă. Energia și entuziasmul cu care a adnotat punctele obscure ale filosofiei și economiei marxiste reprezintă o mărturie elocventă și uneori uluitoare a credinței sale că regimul comunist era calea, adevărul și viitorul.

Deși Stalin a fost, fără îndoială, un marxist foarte dogmatic, el nu a fost un prizonier orb al ideologiei sale. Era capabil să vadă și să ajungă în afara cadrului marxist pentru a interacționa cu o gamă largă de autori și de perspective. Vehemența cu care își percepea adversarii politici nu l-a împiedicat niciodată să acorde o atenție deosebită scrierilor acestora.